

preciznost sadašnjih zakonskih akata o ovome pitanju koji, nerijetko, izizivaju određene teškoće u odnosima između pojedinih arhiva (konkretno, i između riječkog i pazinskog arhiva), te arhivskih i nearhivskih institucija. Edirani su i opsežniji izvještaji Tatjane Mušnjak i Martina Modrušana o posjetima laboratorijima za restauraciju i konzervaciju Državnog arhiva Mađarske i Nacionalne biblioteke »Széchényi« u Budimpešti, u laboratoriju za restauraciju Centralnog državnog arhiva Slovačke u Bratislavi (str. 279—283), i u odjelu za reprografiju u foto-laboratorijima istih institucija (str. 284—288). U oba zbornika objavljeno je i nekoliko drugih izvještaja, prikaza i nekrologa, naravno, uz priloge iz ranijih razdoblja (do 19. st.). Većina radova ima sažetak na dva strana jezika.

»Vjesnik« Historijskog arhiva Rijeke i »Vjesnik istarskog arhiva«, tj. Historijskog arhiva Pazin za 1990., odnosno za 1991. god., donose obilje materijala koji govori o suvremenoj povijesti zapadne Hrvatske, tj. Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara. Dio je tih tekstova arheografskog karaktera a dio su studije i članci. Očito je da postoji neiscrpna riznica vrela u nas i u stranome svijetu o tome najzapadnijem kraju Hrvatske, a i dovoljan broj stručnjaka za njihovo pronalaženje i obradu, te — na temelju tih izvora — obradu raznih povijesnih tema. To dokazuje i razdvajanje riječko-pazinskoga »Vjesnika« na dva zbornika, što od sada omogućuje i objavljivanje dvostruko više radova. Međutim, to od izdavačkih savjeta i uredništava zahtijeva i pojačani kritički napor kako bi radovi bili što sadržajni i vredniji.

Petar Strčić

HANNAH ARENDT, Vita Activa, August Cesarec, Zagreb 1991.

»Vita activa« Hannah Arendt prilično kasno stiže do našeg čitaoca jer je od njezina prvog izdanja u Chicagu 1958. proteklo više od 30 godina. Hannah Arendt, za koju bismo rekli da je po vokaciji i struci filozof, u svojim istraživačkim pothvatima došla je do rezultata koji mogu biti podsticaji i za povjesničare. Ova se knjiga bavi analizom djelatnog života i istražuje položaj čovjeka u njegovu svijetu. U nastojanju da se razotkriju ključni problemi teorije političkog djelovanja, osobitost je njezina prilaza dosljedno podrazumijevanje da povijesno znanje uvijek iznova potvrđuje prepoznatljivu shemu načina političkog djelovanja.

U prvom izdanju knjiga je na zahtjev izdavača nazvana *The Human Condition* (Ljudsko stanje), iako je autorica veoma jasno dala teorijske razloge za naslov *Vita activa*. To je ime koje odgovara upravo onome o čemu je u knjizi riječ, pa je potpuno opravdano taj naslov preuzeo i naš izdavač. »Ono što činimo« doista je središnja tema knjige, tvrdi Hannah Arendt, i s tog polazišta pokušava predočiti sve konzekvence pitanja: Što činimo kada djelujemo?

jemo? Tko smo kada djelujemo? Kako to da smo tek kao djelatni mogući? Izraz *vita activa* označuje tri temeljne ljudske djelatnosti: rad, proizvođenje i djelovanje. Stoga je i knjiga sistematski ograničena na rasprave o radu, proizvodnji i djelovanju, koje sačinjavaju tri središnja poglavlja. Hannah Arendt je iz svojih razmatranja izostavila »djelatnost mišljenja«, namjeravajući ovoj, kako ona kaže, »najvišoj i možda najčišćoj djelatnosti za koju su ljudi sposobni« posvetiti novu knjigu, koju bi nazvala *Vita contemplativa*. Prva dva dijela ovako zamišljene knjige objavljena su posthumno (*The Life of Mind*, New York 1978.). Posljednje poglavlje knjige *Vita activa* posvećeno je položaju djelatnosti u modernom dobu, s nakanom da se povijesnom analizom slijedi »otuđenje modernog svijeta u njegovom dvostrukom bijegu sa Zemlje u Univerzum i iz svijeta u sebe«. U svim svojim razmatranjima autorica ukazuje na različit položaj djelatnosti unutar hijerarhije djelatnosti kako se on pojavljivao u povijesti zapadnog društva. Pri tome se koristi svojim dubokim poznavanjem filozofije, ali i svojom obrazovanošću na području globalne povijesti.

Hannah Arendt svoju analizu djelatnog života započinje njegovom razdiobom na rad, proizvođenje i djelovanje, što odgovara osnovnim uvjetima pod kojima je čovjeku dan život na Zemlji. Taj univerzum djelovanja naprosto nije moguće transcendirati jer je blisko povezan s općim uvjetima ljudske egzistencije: rođenjem i smrću, natalitetom i mortalitetom. Iz toga slijedi i jedna od nosivih pretpostavki Hannah Arendt, koju ona iskazuje tvrdnjom o »uvjetovanosti ljudskih bića«, jer se sve sa čime ljudi dolaze u dodir odmah pretvara u uvjet njihove egzistencije. Sve što u ljudski svijet ulazi ili je u nj uneseno ljudskim radom postaje sastavnim dijelom ljudske uvjetovanosti. Ljudska uvjetovanost za autoricu nije isto što i »ljudska priroda«, jer su svi pokušaji da se ona utvrdi uvijek završavali izmišljanjem božanstava i platonskom idejom čovjeka.

Da bi dokučila svojstva *vitae activae* i odredila njezino pravo mjesto u životu ljudi, Hannah Arendt najprije analizira rad. Ona otkriva da se položaj rada unutar *vitae activae* kretao od prezira u antici do njegova veličanja u modernoj teoriji. Iznenadan i sjajan uspon rada s najnižeg na najcjenjeniji položaj u ljudskoj djelatnosti započeo je kada je Lock otkrio da je rad izvor vlasništva, tvrdi ona. Točno zapaža da je i u Marxovu teoretskom dielu čovjek definiran kao »animal laborans«, a poteškoće su nastale u trenutku kada ga je Marx poveo u društvo u kojem ta najveća i najčovječnija moć više nije nužna. Marxova nada da će slobodno vrijeme konačno ljude emancipirati od nužde počivala je na iluziji mehanicističke filozofije koja pretpostavlja da se radna snaga, kao ni bilo koja druga energija, ne može izgubiti, te da će sama od sebe gajiti neke više djelatnosti. U svakom slučaju, smatra Hannah Arendt, emancipacija rada i popratna emancipacija radničke klase od ugnjetavanja i izrabljivanja doista je značila napredak u pravcu nenasilja. Manje je sigurno da je to bio napredak i u pravcu slobode.

Prema Hannah Arendt djelatnost rada odgovara biološkom procesu ljudskog tijela, a temeljni je uvjet rada sam život. S toga gledišta, smatra autorica, Marxova teorija rada ipak je prodrla u dubinu ljudskog iskustva uskladišivši teoriju novog vijeka s najstarijim i najpostojanjim uvidom u prirodu rada

koji je, prema hebrejskoj i klasičnoj tradiciji, bio podjednako vezan za život i za rađanje («Budite plodni i razmnožavajte se»).

Interpretirajući djelatnost proizvođenja Hannah Arendt naglašava da ona odgovara neprirodnosti ljudske egzistencije koja, za razliku od rada, nije urasla u vječno vraćanje životnog ciklusa ljudskog roda. Posao »*homo fabera*« sastoji se u reifikaciji u kojoj uvijek postoji element »prisilnosti«, i stoga je tvorac ljudske tvorevine oduvijek bio razoritelj prirode. Dok *animal laborans* svojim tijelom i uz pomoć životinja ostaje sluga prirode, dotle se *homo faber* ponaša kao gospodar i vladar čitave Zemlje. Proces fabriciranja potpuno je određen kategorijama sredstva i cilja. *Homo faber* izumio je oruđa da bi podigao jedan svijet, a ne, barem primarno, da bi podstakao ljudski život. Stoga za Hannah Arendt taj antropocentrični utilitarizam, u kojem korisnik, tj. čovjek, ostaje krajnji cilj, donosi svojevrsno obezvređenje svijeta i prirode, jer čovjek postaje mjerom doslovce za sve. Ne treba ovdje birati je li čovjek ili Bog mjera svih stvari, tvrdi autorica; ono što je izvjesno jest da ta mjera može i da ne bude nesmiljena nužnost biološkog života i rada, a ni utilitarni instrumentalizam proizvodnje i upotrebe.

Možda najplodniji studijski napor Hannah Arendt iskazuje u analizi djelovanja. Ako je nastojanje *animal laboransa* da svijet olakša i produlji, *homo fabera* da ga učini korisnijim i ljepšim, tada je djelovanje i govor »uvrštavanje u ljudski svijet«, nešto poput drugog rođenja. Djelovanje je jedina djelatnost koja se odigrava izravno između ljudi, ono je čovjekova konstanta, a mijenja se tek njegova forma. Temeljni uvjet djelovanja sadržan je u pluralitetu, jer svi smo mi, ističe autorica, isto, naime ljudi, na takav način da nitko nikada nije isti kao netko drugi tko je živio, živi ili će živjeti. Teorijska orijentacija na uvjetovanost i pluralitet nudi se upravo u politici koja ta dva momenta mora smatrati bitnim za sveukupan politički život. Inherentna tendencija djelovanja jest probijanje ograničenja i prekoračenje granica, jer djelovanje djeluje na bića sposobna za vlastito djelovanje, a reakcija nije samo odgovor već uvijek jedno novo djelovanje. Druga oznaka djelovanja jest nepredvidljivost, i stoga priča može otkriti svoje puno značenje tek kada je okončana. Baš ovdje Hannah Arendt ima pred očima povjesničare, kada piše da se djelovanje potpuno otkriva samo pripovjedaču, to jest povjesničarevu pogledu unatrag. U svakom slučaju, svjetlo koje obasjava povijesne procese pojavljuje se tek na njihovu završetku, često tek kada su svi njegovi sudionici mrtvi. S tom programskom natuknicom sreću se povjesničari po struci u pojmu i značenju povijesne distance.

Mogući izlaz iz neprilika ireverzibilnosti i nepredvidljivosti pokrenutog procesa ljudskog djelovanja Hannah Arendt vidi u ljudskoj »sposobnosti praštanja« i »sposobnosti ljudi da daju i održavaju obećanja«.

Posljednje poglavlje knjige posvećeno je različitim položajima djelatnosti unutar hijerarhije djelatnosti kakvu poznaje zapadna povijest. Najснаžnijom duhovnom konzekvencom modernog doba autorica smatra preokretanje hijerarhijskog poretka između *vita contemplativa* i *vita activa*. U osnovi toga preokreta bilo je fundamentalno iskustvo da se istine i spoznaje mogu steći samo »djelovanjem« a ne kontemplacijom. Teleskop je prisilio prirodu da oda svoje tajne, pomalo ironično napominje Hannah Arendt, te se od tada razdvajaju filozofska i znanstvena istina. Preokret se ticao »mišljenja« koje je od tada

postalo sluškinjom »činjenja«. U tom fundamentalnom gubitku nade, u kojem se ljudski um činio primjerenim samo razumijevanju predmeta koje je čovjek stvorio, Hannah Arendt uočava pozitivne impulse za moderno otkriće povijesti. Zapravo i sam se Vico zbog takve vrste argumenata okrenuo od prirodni znanosti k povijesti, koju je smatrao jedinom sferom ljudske spoznaje upravo zbog toga što ima posla s proizvodima ljudske djelatnosti.

Hannah Arendt suočava se s kompletnim problemom ljudske prakse, ali se u svojoj knjizi ne bavi pojmom subjekta, koji je metodički reduciran na subjektiviranu djelatnost. Subjekt se zbiva kao »razotkrivanje djelatnika u govoru i djelovanju«, a ovom njezinu gledištu pridaje se vrijednost usmjerenja za nastanak teorije komunikacijskog djelovanja J. Habermasa.

Knjiga »Vita activa« analitički je orijentirana na razotkrivanje mehanizma ljudskog djelovanja, a njezini rezultati mogu se procijeniti i kao osnova svojevrsne političke antropologije Hannah Arendt. Pri tome ona podrazumijeva kao neupitnu vrijednost djelatnog života »jednakost«. Tek u javnosti *vita activa* izkazuje svoj intersubjektivni smisao, a upravo u javnosti jednakost i ravnopravnost imaju neprijeporno značenje.

Knjizi je pridružen znalački predgovor Žarka Puhovskog i bio-bibliografija Hannah Arendt na kraju knjige.

Proteklo vrijeme ovu knjigu nije zaboravilo, već naprotiv u temeljnoj nakani potvrdilo. Stoga zaslužuje pohvalu izdavačka kuća »August Cesarec« za njezino izdanje na našem jeziku.

Nada Kisić-Kolanović